

مشکلات ترجمه در متون تخصصی علوم سیاسی و روابط بین الملل

دکتر بهرام نوازنی

عضو هیئت علمی گروه علوم سیاسی دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

info@navazeni.ir

سابقه بیست سال تدریس زبان انگلیسی عمومی و تخصصی برای دانشجویان رشته علوم سیاسی و دیگر رشته های مرتبط در دانشگاه های مختلف کشور موجب آشنایی با مشکلات فراگیر در خواندن و درک متون ترجمه شده از زبان انگلیسی در میان دانشجویان ایرانی رشته علوم سیاسی و روابط بین الملل شده است. یکی از این دست مشکلات اساسی، تمرکز بیشتر متون ترجمه شده در اندیشه ها و نظریه های متفکران این رشته و در نتیجه غفلت از ترجمه متون در زمینه های دیگر شده است. مسئله دیگر یافتن معادل روان فارسی برای واژگان تخصصی مثل هژمونی، کمیته و کمیسیون است که خواندن و درک این واژگان و تفاوت و تشابه معانی آنها را دشوار ساخته است. اختلاف نویسندگان متون اصلی و مترجمان در ارائه معادل مناسب در فارسی نیز هر گونه اتفاق نظری در این باره را غیر ممکن ساخته و در نتیجه دانشجویان را مجبور به فراگیری معانی مختلفی برای یک واژه یا دلزدگی آنان ساخته است. از دیگر مشکلاتی که شاید مهمتر از یافتن معادل مناسب هم باشد، دامنه موضوعات و مسائل مرتبط با این رشته است. در حالی که داریوش آشوری (۱۳۶۷) ۳۳۸ واژه، امیرارجمند و موالی زاده (۱۳۸۷) ۲۹۴ واژه و فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران در طول بیش از دو دهه فعالیت خود تا سال ۱۳۸۸ تنها ۳۶۸ واژه را بعنوان واژگان تخصصی این رشته شناخته و باقی را در تخصص رشته های دیگر علوم یا در حوزه عمومی بشمار آورده اند، فرهنگ نویسانی همچون آیینی وند و حریرچی (۱۳۶۸) ۱۵۴۶ واژه و پستا (۱۳۷۵) ۱۷۵۷ واژه را ارائه و معادل یابی نموده اند. این مقاله با استخراج واژگان از پاورقی بیش از ۱۲۰ منبع مختلف از نویسندگان و مترجمان سرشناس دانشگاهی و پژوهشگران آزاد کشور که در پیش و پس از انقلاب اسلامی به نگارش و ترجمه آثار مرتبط با علوم سیاسی و گرایش های تخصصی آن از جمله روابط و حقوق بین الملل پرداخته اند تلاش می کند تا ضمن معرفی این مشکلات به راهکاری برای حل آنها دست یابد.

واژگان مهم: سیاست، متون تخصصی، معادل یابی، انگلیسی، فارسی

مقدمه

یکی از ویژگی‌های رشته علوم سیاسی و گرایش‌های زیر مجموعه آن از جمله روابط بین‌الملل، ارتباط نزدیک آن با سیاست و حکومت در مناطق مختلف جهان و اتکای شدید آن به تفکر غالب و مسلط در صحنه بین‌المللی است. از همین رو، زبان غالب در صحنه بین‌المللی در هر دوره از زمان و تاریخ، مهمترین ابزار واسطه در ایجاد این ارتباط و تبادل افکار و اندیشه‌ها بوده است. زبان انگلیسی که از قرن هیجدهم به این سو جای زبان‌های لاتین، عربی و فرانسوی را به‌عنوان زبان بین‌المللی گرفته است در حال حاضر مهمترین کارویژه انتقال مفاهیم و ارزش‌ها و تبیین نقطه نظرات را برعهده دارد و نمونه بارز این موضوع را می‌توان در آثار فراوان نوشتاری و گفتاری برجای مانده از دارالترجمه ناصری گرفته تا مشروطیت، و انتشارات فرانکلین در دوره پهلوی و بی‌شمار انتشارات دولتی و غیر دولتی در جمهوری اسلامی را مشاهده کرد. در نقطه مقابل، این واقعیت نیز کاملاً مشهود است که جامعه بین‌المللی از جوامع ملی و قومی بسیار و فرهنگ‌ها و ارزش‌های دینی متفاوتی تشکیل شده و هر جامعه‌ای برای حفظ ارزش‌های خودی از غیر خودی و پاسداری از هویت جمعی خود تلاش می‌کند. زبان ملی هم مهمترین واسطه‌ای است که این ارزش‌های خودی را تبیین و تمایز آن را از دیگر فرهنگ‌ها و جوامع باز می‌نمایاند. در کشور ما ایران، زبان فارسی که زبان رسمی به‌شمار می‌رود مورد اهتمام همه اقوام و اقشار از جمله جامعه دانشگاهیان رشته علوم سیاسی و گرایش‌های زیر مجموعه آن بوده و با فراگیری آن، نه تنها از این زبان برای انتقال مفاهیم غربی بلکه برای مقابله و شبیه‌سازی اعتقادات بومی نیز بهره گرفته شده و با تبدیل مناسب واژگان انگلیسی به فارسی و بالعکس، بخوبی از عهده این مهم برآمده‌اند.

این مقاله با مروری بر بیش از ۱۲۰ منبع ارزشمند فرهنگ گردآوری شده و منابع تألیفی اقدام به شناسایی این مفاهیم و تلاش نویسندگان ایرانی برای معادل‌یابی کرده است و در این مرور تلاش می‌کند تا اشکالات و مشکلات ترجمه و انتقال این مفاهیم غربی را بازنمایی کند.

روش پژوهش

این مقاله تلاش می‌کند تا به معرفی «فرهنگ تطبیقی واژگان و عبارات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل» که در زمره آثار گردآوری می‌باشد بپردازد و به شیوه‌ای تطبیقی، واژگان مورد نظر نویسندگان و مترجمان متخصص این رشته را در کنار واژگان پیشنهادی فرهنگستان علوم گردآوری نماید و با ارائه ارجاعات دقیق به بیش از ۱۲۰ منبع معتبر و موثق، خوانندگان را با رایج‌ترین معادل‌یابی‌های این واژگان آشنا سازد. در این اثر نزدیک به ۱۸/۰۰۰ سرمدخل، حدود ۲۶/۰۰۰ مدخل شامل واژه معادل و بیش از ۳۴/۰۰۰ ارجاع به بیش از ۱۲۰ منبع مختلف از نویسندگان و مترجمان سرشناس دانشگاهی و پژوهشگران آزاد کشور که در پیش و پس از انقلاب اسلامی درباره علوم سیاسی و گرایش‌های تخصصی آن از جمله روابط و حقوق بین‌الملل فراهم آمده است که به ترتیب حروف الفبای انگلیسی هر سرمدخل، سپس مدخل معادل و آنگاه مدخل منبع هر معادل مرتب شده است. گردآوری واژگان معادل منتشر شده و ارائه تطبیقی آنها در یک مجلد می‌تواند پژوهشگران و مترجمان این رشته را کمک کند تا با دسترسی به معادل‌های پیشنهادی استادان و صاحب‌نظرات بزرگ، سمت و سوی خود را برای ارائه معادل‌های جایگزین مشخص سازند و در نهایت نوعی وحدت رویه و همگرایی در امر ترجمه متون تخصصی پدید آید و از تشتت موجود پرهیز گردد.

روش کار با این فرهنگ تطبیقی نیز با کمی تأمل، بسیار ساده خواهد بود. این فرهنگ گرچه از نظر شکلی با بسیاری از فرهنگ‌ها و اصطلاح‌نامه‌های رایج شباهت دارد تا سرعت مطالعه و دستیابی به معادل‌ها افزوده گردد اما نوآوری چشم‌گیر آن در بخش تطبیقی آن است بدین معنی که برای هر واژه انگلیسی به تعداد دفعات معادل‌یابی در منابع فرهنگ‌های تخصصی علوم سیاسی و ترجمه آثار مترجمان برجسته ارائه کننده این معادل‌ها، ارجاع و استناد دقیق به‌صورت مختصر در درون متن صورت گرفته است و خواننده در یک نگاه می‌تواند با این یکسانی یا تفاوت معادل‌ها آشنا شود. این منابع در زمینه‌های مختلف اندیشه‌های سیاسی، مطالعات منطقه‌ای، حقوق و سازمان‌های بین‌المللی و دیپلماسی و روابط خارجی هستند و به طور کامل در بخش منابع معرفی شده‌اند. این منابع عمدتاً از سوی انتشارات دانشگاهی و مؤسسات پژوهشی و انتشاراتی بزرگ دولتی و غیر دولتی مثل دانشگاه تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه و نشر قومس به‌چاپ رسیده‌اند. برخی از این منابع همچون «فرهنگ اصطلاحات سیاسی» نوشته آیینه‌وند و «فرهنگ روابط بین‌الملل» نوشته پستا، خود یک فرهنگ مستقل بودند که همه واژگان آنها بدون استثناء در این فرهنگ تطبیقی آمده است و برخی دیگر از منابع به تشخیص نویسنده یا مترجم برخی از واژگان اهمیت معادل‌یابی داشته‌اند که در پاورقی یا درون متن منابع آمده بود که تنها همین موارد مورد استناد قرار گرفته است.

مشکلات ترجمه

اما دو اشکال قابل توجه نیز در این زمینه وجود دارد. اشکال نخست این است که نویسندگان و مترجمان بزرگ ایرانی از واژگان مختلفی برای معادل‌یابی واژگان تخصصی انگلیسی استفاده کرده‌اند. حتی برخی از مترجمان ایرانی به پیروی از نویسندگان انگلیسی اقدام به ایجاد واژگان جدید کرده‌اند که برای دانشجویان و خوانندگان ایرانی ناآشنا و نامأنوس بوده و در نتیجه موجب دل‌زدگی دانشجویان از مفاهیم نظری و دشوارگونه منابع تخصصی گشته است. برخی نیز در جای جای حتی یک اثر ترجمه‌ای خود، معادل‌های گوناگونی را پیشنهاد کرده‌اند که خود حاکی از عدم قطعیت آنان در این گونه پیشنهادات است. اشکال بعدی که از پرسش‌های متداول هر رشته علمی دیگری نیز هست، گستره و دامنه علوم سیاسی است. رشته علوم سیاسی و گرایش‌های زیر مجموعه آن هم از این پرسش به دور نبوده و یکی از پرسش‌ها و بلکه معضلات آن این است که حد و مرز این موضوعات و مسائلی کاملاً مشخص نیست. در حالی که داریوش آشوری (۱۳۶۷) ۳۳۸ واژه، امیرارجمند و مولی‌زاده (۱۳۸۷) ۲۹۴ واژه و فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران در طول بیش از دو دهه فعالیت خود تا سال ۱۳۸۸ تنها ۳۶۸ واژه را به‌عنوان واژگان تخصصی این رشته شناخته و باقی را در تخصص رشته‌های دیگر علوم یا در حوزه عمومی بشمار آورده‌اند، فرهنگ‌نویسانی همچون آینه‌وند و حریرچی (۱۳۶۸) ۱۵۴۶ واژه و پستا (۱۳۷۵) ۱۷۵۷ واژه را ارائه و معادل‌یابی نموده‌اند. این اختلاف حاکی از آن است اندیشمندان رشته علوم سیاسی و گرایش‌های آن نیز در تعداد واژگان تخصصی این رشته اتفاق نظری ندارند.

وقتی در میان مترجمان مشهور علوم سیاسی هیچ اجماعی درباره معادل واژه secular (۱۵ مترجم با ۱۱ معادل) وجود نداشته باشد بصورت مسئله در میان سیاستمداران و در نتیجه عامل بروز خواهد کرد و دیگر نمی‌توان از عامه مردم انتظار داشت که در کوچه و بازار به ستیز برنخیزند و برخی، دیگری را، به‌سزا و ناسزا، به‌عنوان صاحب دیدگاهی مخالف و معاند مذهب طرد نکند. اختلاف بر سر معادل برخی واژگان نیز اساساً گمراه کننده است چرا که برای discrimination، ۳ معادل «تبعیض»، «تمایز» و «فرق‌گذاری» و برای dispute از «اختلاف» تا «ستیز» و «نزاع» پیشنهاد شده است که معنی هر یک با دیگری بکلی تفاوت دارد. کثرت معادل‌های ارائه شده برای برخی واژگان نیز بر دشواری انتخاب می‌افزاید مثلاً ۳۱ مترجم، ۱۷ معادل برای common sense که جزوه مشهور توماس پین انگلیسی در جریان انقلاب استقلال آمریکا منتشر شده بود، پیشنهاد کرده‌اند و از میان مترجمان مختلف، ۲۶ معادل برای subject و ۱۵ معادل برای object، دو واژه‌ای که در تقابل با یکدیگرند، ارائه شده که خواننده را به‌تازگی می‌کند؛ این وضعیت برای بسیاری دیگر از واژگان قابل نیز مشاهده است مثل paradigm (۹ معادل)، idea (۱۴ معادل)، explanation (۴ معادل)، و description (۲ معادل) مختلف دارند.

حتی معادل‌های پیشنهادی فرهنگستان علوم هم نه تنها کمی به اتفاق و اجماع نکرده است بلکه در مواقعی با ارائه چندین معادل برای یک واژه meteor (شهاب، هوایی) یا metabolism (دگرگشت، سوخت و ساز) بر این سرگشتگی افزوده است و از آنجا که هیچ الزامی برای پذیرش معادل‌های پیشنهادی این مرکز تقویت و گسترش زبان فارسی در کشور وجود ندارد و بیشتر این پیشنهادات نیز عربی، برگردان انگلیسی و یا فارسی نامأنوس بوده، کمتر مترجمی از آن پیروی می‌کند. مثلاً معادل پیشنهادی فرهنگستان علوم برای واژه analysis دو معادل «آنالیز» و «تحلیل» است که هر دو فارسی نیستند و در مواردی نیز معادل پیشنهادی فرهنگستان در میان مترجمان مورد بررسی در انزوای کامل قرار گرفته است مثل واژه value که از نظر فرهنگستان علوم مناسب‌ترین معادل برای آن، «قدر» است در حالی که اکثر قریب به اتفاق مترجمان (۲۳ نفر)، معادل «ارزش» را پذیرفته‌اند.

نوآوری پژوهش

از این رو و با هدف برطرف کردن این دو اشکال یادشده، این مقاله به نوبه خود هیچگونه تلاشی برای ارائه معادل یا ترجیح معادل ویژه‌ای از سوی گردآورنده نشده است. نهایت تلاش گردآورنده بر رعایت امانت و انتقال پیشنهادهای استاد، نویسندگان و مترجمان سرشناس به‌نگارش درآمده قرار گرفته است. اما همین تلاش اندک، مزیت بزرگی را فراهم کرده و خوانندگان می‌توانند با مشاهده میزان فراوانی یک معادل به نتایج آماری جالبی دست یابند. در این فرهنگ تطبیقی می‌توان بیشترین و کمترین فراوانی کاربردی واژگان و معادل آنها را نسبت به دیگری بدست آورد؛ مثلاً بیشترین تکرار معادل برای سه واژه state (۷۲ بار)، approach (۴۲ بار)، power (۴۰ بار)، government (۲۷ بار) مورد توجه مترجمان و فرهنگ‌نویسان قرار گرفته است.

از دیگر مزایای این فرهنگ تطبیقی، درک اختلافات مترجمان در معادل‌یابی صحیح برای واژگان و عبارات علوم سیاسی است. صرف‌نظر از اندک مواردی همچون واژگان political party, legitimacy, crisis و science و همچنین عبارت international relations که اجماع کاملی مشاهده می‌شود، در باقی موارد اتفاق نظری میان مترجمان وجود ندارد. البته منطقی باشد که هر واژه در رشته و گرایش متفاوت علمی، معادل دیگری داشته باشد مثل impulse در روانشناسی سیاسی، اما سؤال اینجا است که چرا برای واژگان تخصصی و رایج در سیاست، نباید اتفاق‌نظری در معادل مناسب بوده باشد. در کلاس‌های درس برای دو واژه state و government همواره تفاوت قائل شده و برای هر یک به ترتیب معادل «دولت» و «حکومت» توصیه می‌شود در حالی که در منابع مورد بررسی از جمله فرهنگستان علوم، این تفاوت نادیده گرفته شده و هر دو به یک معنی بکار رفته‌اند. حتی برای معادل واژه‌ای به سادگی nation هم اجماعی وجود ندارد و برای آن ۵ معادل امت، جماعت، کشور، ملت و دولت ارائه شده است. حتی علیرضا طیب که شاید بتوان گفت بیشترین سهم در واحد مترجم را در ترجمه متون علوم سیاسی داشته است برای واژه area studies در سه اثر خود به چاپ سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۶ و ۱۳۷۷ سه معادل مختلف «مطالعات نواحی»، «مطالعات به اصطلاح ناحیه‌ای» و «بررسی‌های ناحیه‌ای» پیشنهاد کرده است.

نکته دیگر قابل توجه در این اثر، دخل و تصرف اندکی است که در عبارات و ترکیب‌های طولانی پیشنهادی مترجمان صورت گرفته است. در این فرهنگ تطبیقی به لحاظ سبک انتخابی در این فرهنگ تطبیقی، از آوردن آنها خودداری شده و با کوچک کردن آنها به تک واژه و بصورت ترکیب‌های ساده وصفی و اضافی در حداکثر سه واژه، از طولانی شدن مطلب جلوگیری شده است. برخی واژگان نیز در آثار نویسندگان و مترجمانی مثل عنایت، حلبی و پورعزت بدون معادل‌یابی دقیق و صرفاً با نویسه‌گردانی آمده بود یا برای چندین و چند بار در صفحات مختلف تکرار شده بود و همچنین همه واژگان اماکن به استثناء اسامی جنبش‌ها و سازمان‌های بین‌المللی در این فرهنگ تطبیقی حذف گردید. البته در مواردی که معادل‌های مختلفی برای یک واژه از سوی یک مترجم در صفحات مختلف اثر خود بکار رفته بود بدون تغییر در این فرهنگ تطبیقی مورد استناد قرار گرفته است. در بسیاری از منابع ترجمه، از واژگان آلمانی، فرانسوی و لاتین استفاده شده بود و یا معادل‌یابی‌های به زبان عربی صورت گرفته بود که در این موارد جز واژگان بسیار رایج در سیاست مثل Magna Carta، از ذکر آنها خودداری و بیشتر به واژگان انگلیسی و معادل‌یابی‌های فارسی اکتفا گردیده است. برخی از نویسندگان هم متأسفانه بدلیل کم تجربگی و یا عدم دقت کافی اشتباهات فاحشی در معادل‌یابی کرده بودند و برای مثال معادل خوبی‌ها را برای goods پیشنهاد کرده بودند که حذف گردید.

نتیجه‌گیری

راهکار پیشنهادی برای استفاده از این فرهنگ تطبیقی این است که با مقایسه معادل‌های ارائه شده از سوی مترجمان مختلف، پر تکرارترین آنها را برگزیده و بکار ببرند مثلاً برای واژه politics از میان ۶ معادلی که ۲۶ مترجم مختلف ارائه کرده‌اند می‌توان معادل «سیاست» را که ۲۱ مترجم پذیرفته‌اند، برگزید و برای واژه power از میان ۶ معادلی که ۴۰ مترجم مختلف برگزیده‌اند می‌توان معادل «قدرت» را که ۲۶ مترجم ارائه کرده‌اند، انتخاب کرد.

منابع:

فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی، **واژه‌های مصوب گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل تا سال ۱۳۸۸**، تهران،

۱۳۸۹

پستا حسن، **فرهنگ روابط بین‌الملل**، نوشته جک پلینو و روی آلتون، تهران، فرهنگ معاصر، ۱۳۷۵

آیینہ وند صادق و فیروز حریرچی، **فرهنگ اصطلاحات سیاسی**، نوشته جمال برکات، تهران، نشر فرهنگی رجاء، ۱۳۶۸

آشوری داریوش، **دانشنامه سیاسی**، تهران، مروارید، ۱۳۷۳

امیرارجمند اردشیر و باسَم موالی زاده، **کلید واژه‌ها در سیاست و حقوق عمومی**، نوشته اندرو هیوود، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۷